

*Т. В. Томашевська,
магістрант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна
академія державного управління при Президенті України, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

T. Tomashevskya,
master student, Department of parliamentary and political management,
National academy of public administration the President of Ukraine, Kyiv

FEATURES OF THE MODERN MECHANISM OF FORMATION OF THE POLITICAL ELITE IN UKRAINE

У статті визначено та охарактеризовано складові механізму формування еліти, а саме системи і канали рекрутування еліти. Проаналізовано ключові проблеми сучасної української еліти. Досліджено особливості механізму формування політичної еліти в Україні на сучасному етапі та сформульовано перспективні напрями його вдосконалення.

The article defines and describes the elements of the mechanism of formation of the elite, namely the system of channels and recruiting elite. The key problems of modern Ukrainian elite are analyzed. The features of the mechanism of formation of the political elite in Ukraine at present are investigated and promising areas of improvement are formulated.

*Ключові слова: політична еліта, механізм формування еліти, рекрутування еліти.
Key words: political elite, mechanism of formation of the elite, elite recruitment.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Провідна роль еліти у сучасній політиці полягає в тому, що остання є ключовим політичним суб'єктом, що володіє ресурсами влади, а також легітимним правом на здійснення державної політики та прийняття стратегічних рішень. Під час політичної кризи на фоні трансформації суспільства виникає суперечлива ситуація, коли з одного боку, в умовах нестабільності, значно зростає роль еліти у нав'язуванні суспільній свідомості системи оцінок та цінностей, а з іншого — еліта користується все меншою довірою мас. У таких умовах виникає питання щодо формування в Україні сучасної політичної еліти, здатної оперативного реагувати на виклики сьогодення, а отже зростає актуальність дослідження механізму формування та відтворення еліти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблему еліт в Україні досліджували такі науковці як Е. Афонін, В. Голубь, М. Логунова, В. Луговий, Л. Мандзій, М. Пірен, С. Телешун, В. Фесенко, М. Шульга, М. Юрій.

Однак, попри численний науковий доробок у цій галузі, особливості механізму формування політичної еліти в Україні потребують окремого розгляду.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

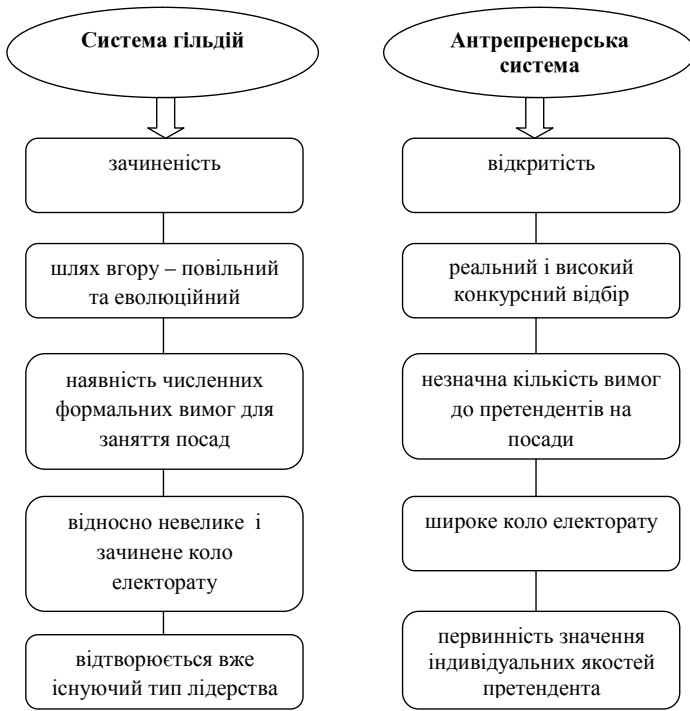
Метою статті є дослідження особливостей формування та відтворення політичної еліти в Україні.

Поставлена мета вимагає вирішення наступних завдань:

- визначити основні складові механізму формування політичної еліти;
- проаналізувати універсальні характеристики цього механізму;
- дослідити основні проблеми вітчизняної політичної еліти;
- сформулювати особливості механізму формування політичної еліти в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні виникнення і розвиток теорії еліт пов'язують з іменами Д. Донцова та В. Липинського. Але поняття "еліта" почало активно використовуватися у вітчизняній науці лише протягом двох останніх десятиліть.

Рис. 1. Характерні риси систем рекрутування еліти

Багато дослідників визнають формування власної, нової української еліти важливою умовою демократичного розвитку країни. Водночас, формування української національної еліти — одна з найбільш актуальних проблем сьогодення [3].

Механізм формування еліти включає в себе системи та канали елітоутворення (рекрутування еліти). Під рекрутуванням у політології розуміють процес відбору і просування людей до активного політичного життя. Серед різних рівнів процесу рекрутування суттєве місце займає саме рекрутування еліти. Від характеру рекрутування політичних еліт великою мірою залежать соціальне представництво і якісний склад органів влади.

Звісно, формування еліти в кожній конкретній країні на кожному конкретному етапі її розвитку відрізняється значною своєрідністю. Проте існують загальні закономірності процесу входження людей у правлячу групу.

Канали рекрутування еліти, тобто ті соціальні інститути, входження в які дає людям змогу досягти влади є універсальними для всіх країн.

До таких відносять:

1. Політичні партії. Особливо велика їх роль у західноєвропейських державах, де претендент на входження в еліту повинен пройти всі ступені партійної ієрархії. Так робили свою кар'єру М. Тетчер, Ф. Міттеран, Г. Колль і ті політики, які сьогодні змінили їх на ключових державних посадах.

2. Бюрократичний апарат. Значна частка чиновників прослідковується в еліті всіх країн, що розвиваються, а також таких високорозвиннутих країн, як Японія і Швеція.

3. Церква і церковні релігійні організації. Цей канал рекрутування більш характерний для іспанських країн і країн з сильним впливом католицизму.

4. Профспілки. Профспілкові лідери відіграють помітну роль у політичних елітах багатьох країн. Колишній президент США Р. Рейган і колишній президент Польщі Л. Валенса "увійшли у велику політику" як лідери профспілкових рухів.

5. Економічні інститути, сфера бізнесу.

6. Армія. Вплив цього фактора особливо великий у країнах Латинської Америки, Африки й Азії. Три прем'єр-міністри Ізраїлю — бойові генерали.

7. Система освіти відіграє суттєву роль у всіх країнах. За відгуками британських політологів, цією країною керують виключно люди, які закінчили Оксфорд або Кембридж і мають одну або дві вищі освіти, частіше юридичну і економічну. Американський істеблішмент (цим поняттям у США називають правлячу еліту), як правило, складається з випускників університетів, що належать до так званої "Ліги плющів", серед яких Гарвардський, Уельський і Принстонський.

Універсальними є й основні системи рекрутування еліти. Системи рекрутування політичних еліт визначають: хто, як і з якого середовища здійснює відбір, який його порядок, критерії і мотиви [5].

У найбільш загальному вигляді уявлення про системи рекрутування у формі демократичної і аристократичної тенденцій були сформульовані ще Г. Моска. Сучасна наука трактує їх відповідно як антрепренерську систему і систему гільдій (рис. 1).

Система гільдій передбачає закритий і неконкурентний характер відбору, який здійснюється достатньо вузьким колом осіб (селектором), повільне просування кандидатів вгору, до влади. Відбір здійснюється з певних (досить обмежених) соціальних груп або партій. Висока міра інституціоналізації відбору через наявність багатьох формальних вимог, що висувуються до кандидатів (вік, стать, партійність, соціальне походження, т.ін.), покликаних підтвердити не стільки їх компетентність, скільки лояльність перед вищим начальством. Поновлення еліти відбувається повідано і нерегулярно. Подібний тип формування еліти характерний для традиційних суспільств (еліта — каста в Стародавній Індії, еліта — аристократія у середньовічній Європі).

Номенклатурний механізм формування за часів адміністративно-бюрократичної системи — це один із найтипівіших варіантів системи гільдій: конкурентна боротьба відсутня у відкритому вигляді; висока політизація і ідеологізація всіх елементів системи; домінують родинні зв'язки.

При антрепренерській системі відбір носить відкритий, конкурентний характер, здійснюється великим колом осіб (в ідеалі — всім населенням через вибори) і з різних за своїм становищем груп. Присутня тенденція регулярного поновлення еліти. Критерії відбору орієнтуються, в першу чергу, на особисті якості кандидата, на його вміння привернути до себе увагу людей, на здатність доказувати свою компетентність.

Такий механізм рекрутування еліти у більшій мірі відповідає динаміці сучасного життя та застосовується при ліберально-демократичних режимах. Систему ж гільдій можна зустріти за сучасних умов у традиційних суспільствах і в консервативних режимах та інституціях.

Використання кожної з систем може мати неоднозначні наслідки як для самої еліти, так і для суспільства в цілому. Як зазначає М. Юрій, система гільдій, з одного боку, формує однорідну еліту, забезпечує передбачуваність і спадкоємність політичного курсу. Але, з іншого — її тривале використання призводить до відриву еліти від суспільства до її старіння: бюрократизації, а в результаті — до виродження пануючої групи і втрати нею здатності до управління суспільством [8].

Антрепренерський спосіб рекрутування еліти характерний для сучасних демократичних суспільств, забезпечує динамізм і гнучкість еліти, більш повну легітимізацію її влади. Але у цієї системи є свої недоліки. До найважливіших необхідно віднести:

- нестійкість внутрішньої структури еліти;
- можливість виникнення конфліктів між її різними сегментами;
- часту зміну політичного курсу через відсутність єдності у поглядах різних політиків;
- ризик популізму, можливість приходу в політику випадкових людей, не стільки компетентних, скільки відомих.

Зазначені способи рекрутування багато в чому є еталонними. В реальності не існує ні чистої антрепренерської системи, ні чистої системи гільдій, тому що немає абсолютно відкритих і абсолютно закритих суспільств.

Повертаючись до політичної еліти України, варто зазначити, що частина дослідників і значне число коментаторів політичного процесу в Україні дотримуються точки зору, відповідно до якої в Україні взагалі немає реальної політичної еліти [6]. Прихильники цієї позиції виходять з аксіологічного (ціннісного) трактування поняття еліти, вважаючи, що до політичної еліти повинні належати найкращі, найбільш гідні представники суспільства. На їхню думку, верхівка політичного класу України цим вимогам не відповідає, тому її не можна назвати елітою.

Але у державному управлінні, як і в політології та соціології у трактуванні поняття "політична еліта" панує функціональний підхід, найбільш яскравими представниками якого вважаються В. Парето і Дж. Хіглі. Відповідно до цього підходу політичною елітою вважається меншість суспільства, що грає ключову (позитивну чи негативну) роль у виробленні і реалізації стратегічних рішень у процесі функціонування і розвитку суспільства. Виходячи з такої точки зору, політична еліта наявна в будь-якому соціумі, у якому існує соціальна ієрархія спеціалізація функції прийняття рішень від імені суспільства [6].

З огляду на викладене, аналізуючи особливості механізму формування політичної еліти в Україні, ми виходитимемо саме з позицій функціонального підходу.

Дослідники, які аналізують характеристики української політичної еліти, звертають увагу на ключові її проблеми, а саме:

1. Низька ефективність політико-управлінської діяльності в цілому і якості прийнятих політичних рішень зокрема, що зумовлює незадовільні політичні, соціальні, економічні результати розвитку країни.
2. Низький рівень моральних якостей, що спричиняє низький рівень довіри до абсолютної більшості ук-

раїнських політиків. Еліта, яка в принципі, має бути взірцем, носієм моральних стандартів, виявляється не кращою простих людей, а дуже часто навіть і гіршою. І тому, і соціологи і політологи кажуть про деградацію еліти [3].

3. Низька відповідальність за свої вчинки, за своє суспільство, свою країну, причому йдеться не лише про морально-етичну складову цього поняття, а й про відсутність правових механізмів контролю за професійною діяльністю політико-управлінської еліти [2].

4. Відносно низький рівень професійної підготовки значної частини політичної еліти, відсутність необхідного справжній еліті стратегічного мислення.

5. Невміння домовлятися, погоджувати інтереси.

6. Відчуження політичної еліти від суспільства, поглиблення соціального розриву між її представниками і рядовими громадянами.

7. Переважання особистих і групових інтересів представників політичної еліти над інтересами суспільними. Як зазначає М. Пірен, необхідність врахування інтересів народу диктується або моральними принципами еліти, або дієвими механізмами її політичної відповідальності, або тиском громадянського суспільства [2]. Жоден з цих факторів в Україні не має суттєвого впливу

Окремі дослідники акцентують увагу на деяких конкретних характеристиках, наприклад В. Фесенко відносить до принципових проблем еліти егоїзм і жадібність наших можновладців [7]. Однак, на нашу думку, цей аспект включає в себе проблема моральних якостей української політичної еліти.

Звичайно, проблеми еліти не з'являються самі по собі, а радше відображають основні проблеми суспільства. Більше того, за гіпотезою німецького соціолога Крістіана Вельцеля, існує пряма залежність між якістю еліт і рівнем людського розвитку певної країни [1]. Однак, не останню роль відіграє саме механізм формування еліти.

Як показують дослідження українських і зарубіжних вчених, переважна частина нової політичної еліти початку становлення України як незалежної держави — це особи, які займали високі позиції в ієрархії старої влади, тобто належали до партійно-радянської номенклатури. Тобто тривалий час у рекрутуванні еліти домінувала система гільдій.

Нині радянські тенденції вже не мають колишнього впливу. Однак окремі ознаки системи гільдій, зокрема закритість, закріплення негативних якостей політичних лідерів, таких як традиції корупції у публічному секторі, продовжують домінувати. Непрозорість системи рекрутування еліти пов'язана зі слабкістю її ядер, перш за все, демократичного спрямування (політичних партій, громадських організацій).

Що стосується каналів рекрутування еліти, то в Україні перше і основне джерело формування політичної еліти, яке дуже легко виміряти кількісно — бізнес. Крім того, в політику продовжують "втягувати" спортсменів, митців, охоронців, журналістів. Останні часто не мають не лише відповідної фахової підготовки, а й відповідного хисту. Очевидно, саме з цієї причини, господацьку, спортивну та мистецьку еліту не відносять до традиційних каналів рекрутування політичної еліти.

Також, можна говорити про доволі низьку спроможність партій і громадських організацій виступати "соціальним ліфтом" для молодих лідерів. Ступінь проникності каналів рекрутування має тенденцію до інтенсивності в періоди криз і сповільнення темпів у стабільні періоди. Процес рекрутування, як правило, обмежений визначеним басейном рекрутування, тобто тими соціальними групами, які є основними постачальниками представників політичної еліти.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, одним з чинників, що зумовлюють якість української політичної еліти є механізм її формування. Відповідно, вдосконалення цього механізму позитивно вплине безпосередньо на саму політичну еліту.

Перспективними напрямками вдосконалення механізму формування політичної еліти в Україні, на нашу думку, мають стати перш за все зростання ролі демократичних каналів рекрутування еліти (партії, профспілки, громадські організації), а також зростання кількості рис антрепренерської системи в процесі відбору еліти.

У сучасних умовах, коли перед нашою державою ставляться все нові і нові виклики, роль еліти, яка вже сформувалася і не змінюється, матиме тенденцію до послаблення. Таким чином, зростатиме значення механізмів, що дозволять забезпечувати зміну еліт та формування нових, які найбільш відповідатимуть поточному етапу розвитку країни. Виявлення таких механізмів може стати предметом подальших досліджень.

Література:

1. Мінаков М. Якість влади: спроба оцінки українських еліт / М. Мінаков // Критика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/yakist-vlady-sproba-otsinky-ukrayinskykh-elit?page=4>
2. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-управлінської еліти / М. Пірен // Соціальна психологія. — 2012. — №4 (54) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=71&c=1651>
3. Пірен М. Проблеми формування сучасної української еліти / М. Пірен // Соціальна психологія. — 2005. — №1(6) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=25&c=321>
4. Дзюбко І.С. Політологія; підручник. — К.: Вища школа, 2001.

5. Сирота Н.М., Мохоров Г.А. Субъекты политики: Учебное пособие / Санкт-Петербургский государственный университет аэрокосмического приборостроения. — СПб, 2009. — 145 с.

6. Фесенко В. Вітчизняна політична еліта в контексті проекту Україна / В. Фесенко // Незалежний культурологічний часопис "І". — № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>

7. Фесенко В. Як змінити якість політичної еліти України? / В. Фесенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://polit.ua/lectures/2012/02/28/fesenko.html>

8. Юрій М.Ф. Політологія: підручник. — К.: Дакор, КНТ, 2006. — 416 с.

References:

1. Minakov, M. (2011), "The quality of government: an attempt to assess the Ukrainian elite", Krytyka, Review [Online], available at: <http://krytyka.com/ua/articles/yakist-vlady-sproba-otsinky-ukrayinskykh-elit?page=4> (Accessed 15 April 2014).
  2. Piren, M. (2012), "Problems of professional responsibility politico-administrative elite", Sotsial'na psykholohiia, [Online], vol. 4 (54), available at: <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=71&c=1651> (Accessed 15 April 2014).
  3. Piren, M. (2005), "Problems of modern Ukrainian elite", Sotsial'na psykholohiia, [Online], vol. 1 (6), available at: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=25&c=321> (Accessed 15 April 2014).
  4. Dziubko, I.S. (2001), Politolohiia [Politics], 3rd ed, Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.
  5. Sirota, N.M. and Mohorov, G.A. (2009), Sub#ekty politiki [Political entities], Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet azerokosmicheskogo priborostroenija, Sankt-Peterburg, Russia.
  6. Fesenko, V. (2006), "The country's political elite in the context of Ukraine", Nezalezhnyj kul'turolohichnyj chasopys "Y" [Online], vol. 4, available at: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm> (Accessed 15 April 2014).
  7. Fesenko, V. (2014), "How to change the quality of political leadership in Ukraine?", Polit.ua [Online], available at: <http://polit.ua/lectures/2012/02/28/fesenko.html> (Accessed 15 April 2014).
  8. Yurij, M.F (2006), Politolohiia [Politics], Dakor, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 16.04.2014 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"